

ВОЛИНЬ'43: «БІЛІ ПЛЯМИ» УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Богдан Гудь

Насамперед слід вказати на багатовимірність причин, що призвели до *Волинської трагедії* 1943 р. Серед них, зокрема, українські й окремі зарубіжні вчені називають гострі соціальні конфлікти між польськими землевласниками й українськими селянами на Правобережній Україні, вплив російської імперської, советської та націоналістичної пропаганди, антипольські настрої місцевого православного населення, спричинені дискримінаційною національною політикою урядів Другої Речі Посполитої, політика *divide et impera* окупаційних режимів як російського, так і радянського, й нацистського etc. У польській історіографії натомість домінуючим наративом є теза, згідно з якою провина за трагічний польсько-український конфлікт на Волині в роки другої світової війни лежить виключно на Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Українській Повстанській Армії (УПА). Польські науковці надзвичайно мало уваги приділяють проблемі генези антипольських настроїв у суспільній свідомості населення Волинської губернії та Волинського воєводства протягом XIX – першої половини XX століть, яке по чергово перебувало під впливом чорносотенної агітації, більшовицької пропаганди й облудних комуністичних меседжів. Вони воліють «не помічати» також фактів, які свідчать про те, що значна частка відповідальності за розгортання конфлікту лежить на гітлерівській Німеччині та ССРР, чия провокаційна деструкційна політика на теренах Рейхскомісаріату Україна сприяла деградації соціального порядку, зростанню бандитизму та агресії, а часті зміни влади та відсутність ефективних інститутів безпеки сприяли поширенню насильства на локальному рівні. Водночас сучасна українська історіографія теж не не приділяє належної уваги дослідженням впливу на характер волинських подій вищезгаданих чинників, зосереджуючись передусім на політичних аспектах цього кривавого конфлікту, що не сприяє формуванню його об'єктивного образу.

* * *

Історіографія *Волинської трагедії* або ж *Волинських масакр* є дуже обширною, позаяк як в Польщі, так частково й в Україні зазначена тема

займає одне з провідних місць не тільки в середовищі професійних істориків, але й істориків-аматорів та краєзнавців. Охопити весь масив як *stricte* «волинських», так і «навколо волинських» досліджень й памфлетів є справою не до виконання. Тому підкреслимо лише, що в середовищі сучасних польських учених найбільшим авторитетом користується професор Гжегож Мотика, який досліджує проблематику Волині¹, 43, починаючи зі зламу XX–XXI століть¹. Цією ж проблемою в контексті східної Люблінщини займається його учень д-р Маріуш Зайончковський². З інших знаних польських дослідників, які зробили значний внесок у історіографію проблеми, слід згадати Владислава та Єву Семашків³, а також професора Гжегожа Грицюка⁴, які опрацювали демографічні втрати польської людності в колишньому Волинському воєводстві у 1939–1945 рр. З представників старшого покоління польських вчених, що безпосередньо або ж опосередковано досліджували волинські події 1942–44 рр., назвемо насамперед Ришарда Тожецького⁵ й Владислава Філяра⁶. Найбільш об'єктивний, зважений образ українсько-польських стосунків у контексті Волинської трагедії,

¹ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947, Kraków 2011; його ж, *Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej* [w:] *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*, red. K. Jasiewicz, Warszawa–Londyn 2002; його ж, *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, Warszawa 2006; його ж, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016; його ж, *Zbrodnia wołyńska 1943 roku i mit buntu ludowego*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 1 i ін.

² M. Zajączkowski, *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Lublin – Warszawa 2015; його ж, *Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950*, Warszawa 2016.

³ E. i W. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1–2, Warszawa 2000; їх же, *Mordy ukraińskie na Wołyniu w czasie II wojny światowej*, [w:] *Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*. Red. K. Jasiewicz, Warszawa–London 1999; E. Siemaszko, *Bilans zbrodni* [w:] „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010 i ін.

⁴ G. Hryciuk, *Przesiedleńcy. Wielka epopea Polaków, 1944–1946*, Kraków 2023.

⁵ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; його ж, *Przyczyny i skutki konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej*, [w:] *Dzieje Najnowsze* 1993, nr 3.

⁶ W. Filar, *Przed Akcją Wisła był Wołyń*, Warszawa 1997; його ж, *„Burza” na Wołyniu”. Z dziejów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. Studium historyczno-wojskowe*, Warszawa 1997; його ж, *Wołyń 1939–1944. Eksterminacja, czy walki polsko-ukraińskie*, Toruń 2003.

на нашу думку, представлений у монографії професора Анджея Л. Сови⁷. Загалом в польській історіографії домінує згадана вище концепція професора Г. Мотики, що «волинська різня» була запланована, організована й реалізована однією політичною силою – ОУН, передусім ОУН-Бандери або ж інакше – ОУН самостійників-державників. Тож величезна більшість праць сучасних польських дослідників написана власне в цьому дусі⁸, без з'ясування особливостей розвитку волинських земель та їхньої суспільності в межах Імперії Романових та II Речі Посполитої, що *de facto* унеможливорює конструктивну українсько-польську дискусію вчених-істориків. Характерним прикладом цього є припинення діяльності Українсько-польського форуму істориків, позаяк дискусії в його межах зайшли в тупик через діаметральну відмінність концептуальних підходів сторін.

В Україні над проблемою Волинської трагедії працює значно менше науковців, ніж у Польщі, що поза всім іншим можна пояснити значно нижчою зацікавленістю цим епізодом українсько-польської історії як українського суспільства, так і політикуму зокрема. Щоправда протягом останніх десятиліть (значною мірою під впливом польської сторони) була пророблена значна робота, щодо дослідження діяльності ОУН і УПА в роки Другої світової війни. Велика заслуга в цьому низки київських учених, об'єднаних навколо Інституту історії України – Анатолій Кентій, Станіслав Кульчицький, Олександр Лисенко, Ігор Ільюшин, Юрій Шаповал та ін.⁹ На початку ХХІ століття кілька наукових осередків як університетських, так і академічних, а також на громадських засадах, сформувалися в західному регіоні України. Вони і сьогодні досить ефективно вивчають події 20–40-х рр. ХХ століття на теренах західної Волині. Серед цих осередків навчально-наукова лабораторія «Центр українсько-польських досліджень» Волинського національного університету імені Лесі Українки (керівник – професор Микола Кучерепа), з якої вийшли знані дослідники українсько-польських відносин новітньої доби та політики історичної пам'яті Людмила

⁷ A.L. Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939-1947. Zarys problematyki*, Kraków 1998.

⁸ З найновіших подібних публікацій можна згадати монографії Томаша Турейка й Ренати Помаранської (див.: Т. Turejko, *Zbrodnia wołyńska w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2023; R. Pomarańska, *Od konfliktów do rzezi. Polacy i Ukraińcy na kresach II Rzeczypospolitej*, Radzymin – Warszawa 2022).

⁹ Детальніше про «київський осередок» і його доробок див.: С. Кульчицький, *Важкі питання 1940-х років у взаєминах України з Польщею*, <https://uamoderna.com/blogy/17079/> [дата звернення 11.06.2025]

Стрільчук, Оксана Каліщук та ін.¹⁰ У цьому ж напрямку працюють також професори ВНУ Олег Разиграєв та Юрій Крамар¹¹. З квітня 2007 року в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича функціонує Центр дослідження українсько-польських відносин. Від самого початку й до нині його очолює відомий спеціаліст з українсько-польської проблематики професор Микола Литвин. Протягом кільканадцяти років існування Центру з ним були пов'язані або ж співпрацювали такі відомі фахівці-історики як Олександр Рубльов, Леонід Зашкільняк, Руслана Давидюк, Ігор Соляр, Богдан Гудь, Андрій Боляновський, Любомир Хахула та ін.¹² На окрему увагу заслуговує найновіший дослідницький

¹⁰ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019, 368 с.; Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 2 (67), 2020. *Доповіді на II міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2020. С. 328 – 335; Стрільчук Л. Пам'ять про українсько-польський міжнаціональний конфлікт на Волині у роки Другої світової війни у сучасному польському суспільстві (на прикладі кіно). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Число 26. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 43 – 47; Стрільчук Л. Від прометеїзму до стратегічного партнерства: польські зовнішньополітичні концепції щодо України. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання : колективна монографія*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 326–351. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки другої світової війни: науковий та суспільний дискурси. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2013. 510 с.; Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять. Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2016. 162 с.; Каліщук О. Волинь 43: історіографічне пізнання і криве зеркало пам'яті / Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Львів, 2020. 528 с.

¹¹ Разиграєв О. В. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках. Вид. 2-ге, виправл. і доповн. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. 444 с.; Разиграєв О. Організація діяльності пенітенціарної системи Польщі у 1918–1939 рр. *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. С. 126–141. Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр. національно-культурне та релігійне життя: монографія. Луцьк: Вежа-друк, 2015. 404 с.; Крамар Ю. Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки. *Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. Серія історичні науки*. 2001, № 5. С. 127–138.

¹² Див.: Центр дослідження українсько-польських відносин, https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7

[дата звернення 05.06.2025].

проект пов'язаний з Українським Католицьким Університетом у Львові «Жертви українсько-польського протистояння 1939–1947 років» (керівник – професор Гданського університету Ігор Галагіда), до якого були залучені дослідники з Канади, Польщі та України (Мирослав Іваник, Олег Разиграєв, Андрій Божик, Володимир Ковальчук, Андрій Яремчук, Іван Ольховський). За результатами проекту були підготовлені доповіді-звіти на підсумкову конференцію, а також побачили світ кілька цінних, добре удокументованих книг. Загалом результати проекту дають змогу оцінити масштаби трагедії українців східних регіонів II Речі Посполитої від вибуху Другої світової війни до Акції Вісла, порівняти українські втрати з польськими¹³.

Попри певні здобутки належить підкреслити, що однією з проблем української історичної науки є брак консолідованого підходу вітчизняних науковців до генези й характеру трагічних подій періоду Другої світової війни. Показовою у цьому плані була гостра дискусія в соціальних мережах навколо підписання низкою науковців з Києва (С. Кульчицький, Ю. Шаповал, О. Лисенко, І. Ільюшин), Львова (Я. Грицак, О. Зайцев, Л. Зашкільняк) та з Острозької Академії (В. Трофимович) спільної з польською стороною заяви/комюніке щодо складних та спірних сторінок українсько-польської історії XX століття, зокрема періоду Другої світової війни, діяльності ОУН та УПА та Волинської трагедії¹⁴. Дискусія засвідчила, з одного боку, про бажання низки вітчизняних науковців знайти компроміс з польською стороною й відновити перерваний кілька років тому діалог істориків, а з іншого – про відсутність у них чіткої позиції щодо тенденційного, а то й фальшивого представлення польськими колегами концептуальних аспектів історії українсько-польських відносин XX століття. Це, на нашу думку, не сприятиме виробленню ефективного комплексу заходів на протидію

¹³ Пам'ятаймо кожну людину: в УКУ представили результати програми «Жертви українсько-польського протистояння 1939–1947 років», <https://ucu.edu.ua/news/pam-yatajmo-kozhnu-lyudynu-v-uku-predstavlyly-rezultaty-programy-zhertvy-ukrayinsko-polskogo-protystoyannya-1939-1947-rokiv/> [дата звернення 11.06.2025]; Українські жертви Холмщини та південного Підляшшя у 1939–1944 рр. / упор. І. Галагіда, М. Іваник. Львів, 2021; Погром. Грубешівщина, весна 1944 р. Документи й матеріали / Зібрали та упорядкували Ігор Галагіда і Мирослав Іваник. Львів, 2025; О. Разиграєв, Православні метричні книги як джерело до вивчення польсько-українського конфлікту у роки Другої світової війни (за матеріалами луцького району волинської області) [в:] «3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», № 2 (58), 2022. С. 203–234.

¹⁴ Галина Терешук: Скандал через польсько-українське комюніке істориків про Волинську трагедію: чому дехто відкликав підписи? 18 грудня 2024, <https://www.radiosvoboda.org/a/volyn-tragedja-vbyvstva-vijna/33243522.html> [дата звернення 01.06.2025]

наративам антиукраїнського характеру, а також виробленню підходів з нівелювання одноосібних трактувань польською стороною чутливих питань історичної пам'яті народів наших країн.

Переходячи до персонального доробку українських вчених-істориків з обговорюваної проблеми, зазначимо, що одним з перших нею зацікавився професор Ігор Ільюшин, який у своїх поглядах еволюціонував від намагання об'єктивно поглянути на українсько-польський конфлікт часів Другої світової війни до фактичного переходу в фарватер гранд-нарративу польської історіографії¹⁵. Іншим відомим дослідником волинських подій є колишній директор УІНП д-р Володимир Вятрович, який вважає їх «другою українсько-польською війною»¹⁶. У подібному руслі – головним чином, як військове протистояння УПА з польськими збройними формуваннями – досліджує волинську проблему професор Іван Патриляк¹⁷. Нарешті, оригінальну концепцію генези й перебігу волинських масакр, яка показує їхню неоднозначність і багатомірність, опрацював львівський історик, професор Богдан Гудь¹⁸. Слід також нагадати, що в Україні цінні дослідження українських втрат від рук польського підпілля й різного роду боївок, подібно як батько й донька Семашки в Польщі, виконали волинські краєзнавці Ярослав Царук, Іван

¹⁵ І. Ільюшин, ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів), Київ 2000; його ж, *Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні*, Київ 2001; його ж, *Волинська трагедія 1943–44 рр.*, Київ 2003; його ж, *Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)*, Київ. 2009; I. Pjuszyn, UPA i AK konflikt w Zachodniej Ukrainie, Warszawa 2009; його ж, *ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939-1947*, Warszawa 2017.

¹⁶ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна: 1942–1947*, Київ 2012; його ж, *За лаптунками «Волині–1943»: невідома польсько-українська війна*, Харків 2016.

¹⁷ І. Патриляк, *"Встань і борись! Слухай і вір...": українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр.*, Львів 2012; його ж, *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 роках*, Харків 2015.

¹⁸ B. Hud, *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, Warszawa 2013; wydanie drugie, poszerzone i uzupełnione, Warszawa 2018; wydanie trzecie, uzupełnione, Warszawa 2024; його ж, *Od unii lubelskiej do rzezi wołyńskich. Cztery eseje o historii polsko-ukraińskiej*, Warszawa 2024; Б. Гудь, *3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.*, Харків 2018; його ж, *Від Люблінської унії до волинських масакр. Чотири есе про українсько-польську історію*, Київ 2024.

Ольховський, Іван Пусько та ін.¹⁹ Також маємо низку науково-популярних праць (Святослав Липовецький, Любомир Хахула, численні автори медіа-проекту «Історична правда»²⁰ тощо), у яких більшою чи меншою мірою показані корені українсько-польського протистояння в колишньому Волинському воєводстві в роки війни.

Позаяк у обмеженій за розмірами статті неможливо представити повною мірою доробок як українських, так і польських істориків на тему Волині' 43, скеруємо усіх зацікавлених до ґрунтовної праці професорки О. Каліщук²¹. Посилання на низку найновіших досліджень польських та українських науковців, їхні позитивні сторони й недопрацювання можна знайти також у працях Б. Гудя.

Підсумовуючи, констатуємо, що ситуація з дослідженнями проблеми *Волині' 43* в польській та українській історіографії залишається неоднозначною. Схоже, що польським дослідникам бракує сміливості вийти поза «канонічні» рамки концепції, створеної як авторами з кресово-націоналістичного табору, так і, на жаль, представниками академічної науки, про що з гіркотою пише польський політолог Адам Бальцер²². Натомість українські історики, створивши протягом останніх років свій оригінальний наратив/версію генези й перебігу цих трагічних подій, не зуміли відстояти їхню вірогідність в дискусіях з польською стороною. Для цього, насамперед, бракує дискусійних майданчиків, позаяк припинив своє існування Форум українських і польських істориків. Що гірше, в умовах повномасштабної російської агресії контакти між ними на академічному рівні значно ускладнилися. Що гірше, організатори наукових конференцій на згадану тему, які відбуваються в Польщі, наклали своєрідне табу на запрошення українських учених, результати досліджень яких підважують

¹⁹ Я. Царук, *Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район*, Львів 2003; І. Ольховський, *Кривава Волинь*. Книга перша, Київ 2008. Книга друга, Київ 2011; І. Пушук, *Волиняни про «Волинь-43»*. – Луцьк, 2017; О.М. Савчин, *Криваве Полісся*, https://akcentua.io.ua/s2432948/krivave_polissya [дата звернення 05.07.2017].

²⁰ С. Липовецький, *Меч «щербець» та українські ворота*, Київ 2018; Л. Хахула, *Різуни чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну*, Львів 2016; *«Зродились ми великої години...»*. ОУН і УПА. Бібліотека історичної правди. Укладання й п. Каліщук, *Волинь' 43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*, Л ередмова Вахтанга Кіпіані, Харків 2019.

²¹ О. Каліщук, *Волинь' 43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті*, Львів 2020.

²² А. Balcer, *Polska pamięć historyczna i polityka wobec Ukrainy i Ukraińców*, <https://www.batory.org.pl/publikacja/polska-pamiec-historyczna-i-polityka-wobec-ukrainy-i-ukraincow/> [дата звернення 05.06.2025].

сакральність домінантної тут тези: запланована, організована, здійснена. Самі ж польські історики ось уже кілька років ігнорують запрошення організаторів подібних конференцій на території нашої держави. В цій ситуації українській стороні слід використати час для формування загальнодержавної програми дослідження подій на Волині з залученням як відомих дослідників, так і молодих науковців із провідних університетів та академічних установ західного регіону і, що особливо важливо, з Києва. Умовою *sine qua non* успішної реалізації цього важливого проєкту повинно стати його достатнє державне фінансування, включаючи публікації книг, і використання його результатів у політиці історичної пам'яті, а також перезавантаження діяльності Українського інституту національної пам'яті, в штаті якого на сьогоднішній день немає жодного спеціаліста з «польської» проблематики.

* * *

Свого часу св.п. академік Ярослав Ісаєвич учив молодих істориків, що в історіографічному огляді певної наукової проблеми найважливішим є не бібліографічний перелік існуючих позицій, а критичний аналіз їхнього змісту і значення для розуміння цієї проблеми. Таким чином, щоб зрозуміти причини і характер «Волині 43», необхідно звернути увагу на кілька речей, які польські історики з певних причин або замовчують, або ж недооцінюють.

По перше, т.зв. *Волинські масакри* були локалізованими в західній частині колишньої Волинської губернії (Волинське воєводство, 1921–1939), яка від поділів Речі Посполитої до початку німецько-совєтської війни не перебувала під впливом українського національного, а тим більше націоналістичного руху. До 1917 року антипольські настрої поширювалися тут російською імперіальною/чорносотенною агітацією, а в міжвоєнний період та в 1939–1941 роках – більшовицькою/комуністичною пропагандою. Остання була особливо сильною на Поліссі, зокрема у Сарненському та Костопільському повітах Волинського воєводства.

Внаслідок антипольської пропаганди у 1917–1921 рр. велика земельна власність поміщиків-поляків на Правобережній Україні, у тому числі й на Волині, була знищена. У 1919–20 рр. місцеві православні селяни нападали на обози відступаючої Дієвої Армії УНР і грабували їх, а також билися з Військом Польським підчас *Київського походу* Пілсудського-Петлюри. Після Ризького мирного договору вони виступали проти приєднання Західної Волині до II Речі Посполитої, бо «тужили» за царатом і симпатизували більшовикам. Православна

людність Волині підтримувала інспірований радянською владою партизансько-диверсійний рух проти Польщі. Що більше, в 1925 р. місцеві комуністи розробили план «другої» комуністичної революції на Волині, який передбачав, серед іншого, знищення польських поселень та ліквідацію їхніх польських мешканців. Тож у 1930-х роках саме комуністичний рух був «головним боєм» властей Волинського воеводства: комуністи зі своїми гаслами соціального й національного визволення не лише запанували в свідомості поліщуків і волинян, але й практично на 100 відсотків заповнили польські тюрми.

Отже, трагічні події 1942–1944 років сталися на теренах колишньої Імперії Романових і II Речі Посполитої, величезна частина мешканців яких була заражена погромницькою чорносотенною й більшовицькою ідеологією. Як читаємо у звіті польської конспірації з Волині (квітень 1943 року), «загальне гасло “Ляхи за Буг!”... на тлі радянської антипольської пропаганди знаходить великий резонанс серед молоді..., пробуджує апетит до безкарного вбивства і грабунку»²³.

Виникає закономірне питання, чому українські націоналісти в ідеологічно чужому середовищі змогли залучити велику частину місцевого селянства до активної участі в акціях «деполонізації» Волині? Відповідь проста: хоча стратегічні цілі комуністів і націоналістів були різними (перші проголошували соціальне визволення «трудового люду», інші – національне визволення українства), але *de facto* вони були збіжними, позаяк в обох випадках тими, кого треба було побороти, були поляки – суспільна група, що домінувала як в соціальному, так і в національному плані. Тож у роки Другої світової війни антипольські гасла українських націоналістів впали на сприятливий ґрунт, підготовлений російською шовіністичною і кремлівською комуністичною пропагандою протягом кількох десятиліть.

По-друге. Важливим питанням, яке потребує з'ясування, є питання: чи мала ОУН/ОУН-Б детальний план тотального знищення (геноциду) поляків на західних теренах України? Професор Гжегож Мотика переконаний, що цей план опрацював один з провідних діячів українського націоналістичного руху Михайло (Міхал) Колодзінський у своїй праці «Воєнна доктрина українських націоналістів». На підтвердження своєї тези Мотика «цитую» Колодзінського, який, за його словами, писав: «Прошу не перейматися, що вб'ємо три з половиною мільйони євреїв і

²³ Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu (ZS BUW), sygn. 2131. Raport z Hreczki do dnia 20.IV.1943 r., k. 10. В черговому донесенні з Гречки читаємо, що анархія «на ґрунті радянських симпатій... охоплює Полісся і впливає на настрої Холмщини», там само, sygn. 2134. Materiały BIP KG AK dotyczące Okręgu Wołyń. Sprawa ukraińska w lipcu 1943 r., k. 40.

понад мільйон поляків²⁴. Тобто за версією Мотики він мав на увазі поголовне винищення євреїв і поляків. Насправді ж Колодзінський писав наступне: «Не треба *думати* (курсив наш), що знищиться 3,5 мільйона жидів чи мільйон поляків..... З бігом часу ... повстання переміниться у війну й жорстокість зменшиться²⁵. Він також вказував, що вбивати слід лише тих поляків, які зі зброєю в руках протистоятимуть національному повстанню ОУН, решту натомість слід змусити втекти «за Віслу». Таким чином, авторові «воєнної доктрини» йшлося хіба що про етнічну чистку західноукраїнських земель. Крім того, доктрина Колодзінського не була офіційно схвалена керівництвом ОУН. Також відкритим залишається питання, який вплив вона мала на «польську» політику бандерівської фракції ОУН у роки Другої світової війни²⁶.

Цінну інформацію для розуміння цього дає аналіз твердження Г. Мотики (його думку поділяє й професор І. Грицюк) про те, що рішення про усунення поляків зі спірних територій мало бути прийняте під час наради військових референтів ОУН у Львові у жовтні 1942 р.²⁷ Однак, читаючи інформацію про неї советського агента в структурах ОУН, приходимо до висновку, що підхід активістів цієї організації до польського питання не був однозначним, що було зумовлено міжнародною ситуацією. Не йшлося, зокрема, про відкритий конфлікт з поляками та знищення польського населення на західноукраїнських землях. Цитую: «У Польщі... звернути увагу, що їхнім смертельним ворогом є німці, які поступово колонізують їхні землі. Обіцяти полякам Галичину і Волинь, щоб цим послабити їхній тиск на схід. Вказувати полякам на смертельну небезпеку для них і українців від їхніх східних і західних сусідів. Унаслідок цього поляки не будуть страшним ворогом...». І далі: «Поляків всіх виселити, давши їм можливість забрати з собою все, що вони хочуть, бо їх теж будуть захищати Англія і Америка. Натомість, тих, хто не захоче виїжджати – знищити. Найактивніших ворогів, передусім членів антиукраїнських організацій,

²⁴ Zob.: *Rzeź wołyńska i jej apogeuem: krwawa niedziela 11 lipca '43*, Ireniusz Dańko, 7 lipca 2016, <https://gazetakrakowska.pl/rzez-wozynska-i-jej-apogeuem-krwawa-niedziela-11-lipca-43/ar/c15-10381365> [дата звернення 20.01.2024].

²⁵ М. Колодзінський, *Воєнна доктрина українських націоналістів*, Київ, 2019. С. 186.

²⁶ Відомі дуже критичні ставлення до неї. Наприклад, націоналістичний активіст і засновник українського підпілля на Донбасі під час Другої світової війни Євген Стахів вважав Михайла Колодзінського «українським імперіалістом», див.: *«Інший» націоналіст*, Роман Кабачій, 17 липня 2009 року, <https://tyzhden.ua/inshyj-natsionalist/> [дата звернення 09.10.2024].

²⁷ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 124–125. Por. G. Hryciuk, *Przesiedleńcy...*, Kraków 2023, s. 56.

знищити...»²⁸. Як видно з аналізу наведених вище документів, оунівці були зацікавлені у знищенні «лише» певних категорій польської громади на спірних територіях, тобто тих, хто міг би активно протистояти «загальнонародному» повстанню з метою здобуття незалежної української держави.

Наступне (третє) питання це те, чи дійсно націоналісти вирішили здійснити масовий злочин, «одягнувши» його в козацькі шати? У «Воєнній доктрині» Колодзінського та матеріалах наради військових референтів ОУН, звісно, можна знайти описи можливого націоналістичного повстання, головною силою якого (особливо на західних землях України) мали стати селянські маси, а «жорстокість і ненависть» до ворога повинні були вийти на перше місце²⁹. Однак важко однозначно стверджувати, що вищезгадані документи містять «геноцидальний» план знищення польського населення на «етнічних українських землях». На нашу думку, праця Колодзінського – це своєрідне *profession de foi* найрадикальнішого крила ОУН, а не реальне опрацювання деталей націоналістичного повстання й геноциду поляків. Тенденційним виглядає також твердження професора Мотики про те, що саме ОУН свідомо «вбрала» антипольську акцію УПА на Волині і в Східній Галичині в «козацькі шати», щоб приховати її спланований і організований характер³⁰.

Передусім, такої вказівки на представлення подій під час повстання як селянського стихійного бунту ми не знаходимо ні в Колодзінського, ні в інших документах ОУН. По-друге, вже у другій половині 1930-х років (після смерті маршала Ю. Пілсудського), коли антиукраїнська політика військової влади Другої Речі Посполитої (особливо на Волині) значно загострилася, польські інтелектуали застерігали від можливих стихійних антидержавних повстань українського населення, про що йтиметься далі. З зазначеною вище проблемою пов'язане питання про причини та масштаби участі православного селянства Волині в «деполонізаційній акції» УПА. Польські науковці не раз звинувачували українських істориків у тому, що саме останні придумали концепцію «стихійного селянського бунту», щоб виправдати ОУН і УПА, тим самим знявши з них провину за «волинські злочини». Як джерело концепції

²⁸ І. Патриляк, О. Пагіря, *Військова конференція ОУН (Б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил*, «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», № 1-2, Київ 2008, с. 506–508.

²⁹ М. Колодзінський, *Воєнна доктрина...*, с. 139.

³⁰ Prof. Grzegorz Motyka: *zbrodnię na Wołyniu celowo ubrano w kozackie szaty*, Mateusz Zimmerman, 17 października 2016 r., <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/prof-grzegorz-motyka-zbrodnie-na-wolyniu-celowo-ubrano-w-kozackie-szaty/pf4jfp> [дата звернення 06.10.2024].

«селянського бунту» професор Мотика наводить уривок з інтерв'ю останнього командувача Української повстанської армії Василя Кука (2005 р.) У ньому Кук, серед іншого, заявив, що «в початковий період не УПА була ініціатором антипольської акції, ми мали справу зі стихійним виступом українського населення.... часто озброєного сокирами, косами, вилами.... Це була селянська помста за роки образ і приниження»³¹.

Слід, однак, підкреслити, що Кук не був першим, хто звернув увагу на такий, а не інший характер розвитку волинських подій. Ще у 1985 р. про масову участь православних волинських селян в антипольських акціях в опозиційній пресі писав знаний публіцист Богдан Скарадзінський (Казімеж Подляський)³². П'ять років потому колишній капітан, командир округу АК Здолбунів Вінцентій Романовський у своїх спогадах «Каїнові дні» пояснив причину того, чому «навесні 1943 року не один український селянин вийшов зі свого обійстя (...) зі затиснутим у руці ножем»³³, а також звинуватив ув участі в убивствах своїх польських сусідів кілька сотень тисяч тих (православних селян), які «насолоджувалися спогляданням чужих мук і тішилися, завдаючи ран»³⁴. Натомість, дослідник лівих рухів Збігнєв Марцін Ковалевський був першим польським науковцем, який вказав, що на Волині восени 1942 – на початку 1943 року «пішла в рух» не вогнепальна, а «селянська» зброя – сокири, коси, вила та ножі³⁵. Як бачимо, нічого нового чи контрверсійного порівняно зі свідченнями польських авторів В. Кук не сказав.

Однак професор Мотика стверджує, що «аналіз подій... не підтверджує цієї версії», оскільки «вже перше масове вбивство польського населення в селі Паросля (Сарненський повіт, 9 лютого 1943 року) мало

³¹ Zob.: G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, с. 132.

³² B. Skaradziński, *Ukraińska Powstańcza Armia* (cz. I), „Tygodnik Solidarność” 1994, nr 17 (292), 22 kwietnia; idem, *Ukraińska Powstańcza Armia* (cz. II), „Tygodnik Solidarność” 1994, nr 18 (293), 29 kwietnia.

³³ В. Романовський згадував: «...Бандерівському рухові сприяла більшість українського суспільства. Можливо, тому, що випала можливість виплеснути гнів за реальні та уявні кривди й приниження», W. Romanowski, *Kainowe dni*, Warszawa 1990, с. 76.

³⁴ Там само, с. 74.

³⁵ Zob.: Z.M. Kowalewski, *Kwestia Polska w powojennej strategii Ukraińskiej Powstańczej Armii*, [w:] *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Fundację św. Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej w Krakowie 28–30 maja 1990, pod redakcją Michała Pułaskiego, Kraków 1993, s. 196.

організований характер і було справою рук бандерівської ОУН»³⁶. Таке категоричне твердження потребує звісно перевірки й уточнення. Перш за все, слід пам'ятати, що початок антипольських акцій припадає на осінь 1942 р. До весни 1943 р. на Волині було вбито близько 800 поляків – переважно осіб, які працювали в німецькій сільськогосподарській та лісовій адміністрації, тобто тих, хто через своє становище «часто (...) діяв проти інтересів місцевого українського населення»³⁷. Відповідно (згідно зі звітами штабу Армії Крайової з Волині), взимку 1943 року місцеве православне населення взяло «значну участь» у вбивствах осіб польської національності³⁸. Більше того, наприклад, у Горохівському районі майже всі напади на поляків були «організовані сільськими головами та їхніми секретарями», тобто локальною цивільною адміністрацією³⁹. Схожу ситуацію маємо і з убивством у селі Паросля. Останні дослідження, що базуються на архівних документах та спогадах очевидців, дають підстави стверджувати, що цей масовий злочин був організований сільськими структурами т.зв. Поліської Січі отамана Тараса Бульби-Боровця. А безпосередніми виконавцями вбивства близько 150 польських цивільних осіб (у тому числі жінок, дітей і людей похилого віку) були «парубки з Білятичів, Бутейок, Ромейок та інших довколишніх сіл», покликані місцевим бульбівським керівництвом «на маневри»⁴⁰. Таким чином, теза про те, що саме з масових убивств у Парослі почалася геноцидна антипольська акція ОУН-Б не відповідає дійсності.

³⁶ G. Motyka, *Od rzezi...*, s. 132. Według Motyki „zawsze (...) za mordami (Polaków) stali banderowcy”, zob.: *To była zaplanowana rzeź. Rozmowa z prof. Grzegorzem Motyką w rocznicę zbrodni wołyńskiej*, Marian Turski, Jagienka Wilczak, 11 lipca 2016 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/klassykipolityki/1754802,1,to-byla-zaplanowana-rzez.read> [дата звернення 16.10.2024].

³⁷ Zob.: R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 259.

³⁸ Див. докладніше: Б. Гудь, *З історії етносоціальних конфліктів*, с. 372–375. Як писав В. Романовський, у початковий період «напади здійснювалися тільки вночі. Коли в них брали участь мешканці тих самих сіл, вони натирали обличчя саженою або одягали імпровізовані маски з паперу», W. Romanowski, *Kainowe dni*, с. 75, 77.

³⁹ *Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944)*. Opracowanie, wstęp i przypisy J. Brzeski, A. Roliński, Kraków 200, s. 147.

⁴⁰ Z. Grzesiakowa, *Między Horyniem a Śluczą*, Warszawa 1992, s. 297–298, 301, 307; *Documenty zbrodni wołyńskiej*. Tom 1, Warszawa – Lublin – Tarnobrzeg 2023, s. 97, 151; ZS BUW, sygn. 2131. Materiały BIP KG AK dotyczące Okręgu Wołyń. Raport z Hreczki do dnia 20.IV.1943 r., k. 10; E. i W. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane...*, s. 1009; А. Бринский *По ту сторону фронта. Воспоминания партизана*, Горький 1966. С. 259 і ін.

Нарешті, коли польські історики пишуть про *Волинь '43*, то зазвичай обходять мовчанкою питання відповідальності за волинські злочини гітлерівської Німеччини та СРСР, зосереджуючись виключно на українцях. Тимчасом саме Друга світова війна та її почергові епізоди (напад Третього Рейху на Польщу, агресія советів, советська окупація, німецько-советська війна, німецька окупація) виконали роль «криголама», що торував шлях наступній польсько-українській різні. Розпочата 1 вересня 1939 року війна дестабілізувала Волинь, насильство стало чимось звичайним і повсякденним. Окупанти, які приходили на зміну один одному, зруйнували міжвоєнні «польські порядки», але аж ніяк не були зацікавлені в тому, щоб забезпечити волинській людині мир, порядок і безпеку. Польський історик і політолог Тадеуш Анджей Ольшанський пише, що «на селі забракло поліції. Колишню державну поліцію ліквідували совети, а та «поліція», яку організовували німці, – це були допоміжні військові формування. Боротьба із злочинністю не входила до її повноважень, а тим більше цим не займалася німецька влада. Тому поширюється бандитизм, тим небезпечніший, що кожен міг дістати собі вогнепальну зброю, а маючи її – вбивав при найменшому спротиві. Отже, спокуса використати воєнний хаос для зведення родинних чи сусідських поррахунків була велика, а що конфлікти часто спостерігалися між представниками різних національностей, то такі вбивства випадало трактувати як прояв політичного терору»⁴¹

Детальніший аналіз німецької політики на Волині представлено в документі польського підпілля «Українська справа». Автор писав, що «відповідним підґрунтям насильницьких дій стала моральна атмосфера, створена німецьким окупантом: масове винищення євреїв, запровадження варварського принципу колективної відповідальності місцевого населення за советські диверсії, дике знущання з невинних людей, жінок, старців і дітей, підпали і знищення сіл і хуторів, що призводило до втечі людині, особливо молоді, в ліси і підживлення різних банд, утворених часто без усвідомленої мети, а тільки з думкою про те, щоб пережити важкі часи. До цього слід додати те, що окупант послуговувався допоміжною поліцією, до якої рекрутувалися найгірші елементи місцевого населення, які проходили в німецьких культуртрегерів вишкіл у щонаймерзенніших способах поведінки з людиною, непошануванні людської гідності і жорстокого нехтування людським життям – не лише окремої особи, а й цілих суспільних груп, як це було

⁴¹ T.A. Olszański, *Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, „Niezależne czasopismo kulturoznawcze „Ji” nr 20/2001”, <http://www.ji.lviv.ua/n20texts/pol/olszan-pol.htm> [дата звернення 06.08.2023].

з євреями. А на додачу до всього окупант, з повним усвідомленням своєї сатанинської роботи, використовує допоміжну поліцію одної національної групи проти другої і навпаки, та ще й поширює цю ганебну систему на цивільну адміністрацію і господарські служби»⁴². Розв'язання війни, зруйнування довоєнного порядку, перетворення насильства і злочинів на повсякденну рутину, відсутність забезпечення захисту мешканцям окупованих територій, провокування українців і поляків – ось «тло» волинських злочинів, відповідальність за яке лежить передовсім на Третьому Райху. На практичному рівні однією з головних цілей німецької політики, згідно з полковником Бомбінським, було, зокрема, зруйнування осередків самооборони польського населення, «використовуючи для цього українську селянську масу»⁴³.

Крім того, польська історіографія «не зауважує» інспіраційних дій советського чинника на Волині взимку-влітку 1943 р.⁴⁴ Причиною такого стану речей, ймовірно, стало те, що в колах польських істориків укорінилася думка, що з огляду на однозначну ворожість УПА до поляків, провокації з боку Радянського Союзу взагалі не були потрібні⁴⁵. Вони також стверджують, що немає конкретних даних (наприклад, назв сіл і дат їхньої пацифікації) щодо цього питання⁴⁶. Тому ця проблема не аналізується, наприклад, в публікаціях професора Мотики⁴⁷. Що більше, доктор Лукаш Адамський, з Центру діалогу ім. Ю. Мерошевського, у публічній дискусії з В. В'ятровичем заявив, що у відомих йому російських документах немає інформації про будь-які заплановані чи реалізовані радянські провокації, спрямовані на розв'язання збройного конфлікту між українцями і поляками. Він також підкреслив, що, за свідченнями червоних партизанів, совети самі були шоковані масштабами насильства і жорстокістю масових вбивств поляків українцями на Волині⁴⁸.

⁴² див. „Zeszyty Historyczne” 1985, zesz. 71, s. 144.

⁴³ ZS BUW, sygn. 2131. Materiały BIP KG AK dotyczące Okręgu Wołyń. Raport z Hreczki, k. 15.

⁴⁴ Докладніше на цю тему: О.М. Каліщук, *Радянський чинник ескаляції українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни*, «Гілея: науковий вісник» 2013, № 72, с. 142–146, http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_27 [доступ 12.07.2017].

⁴⁵ A.L. Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie...*, с. 213.

⁴⁶ О.М. Kaliszczuk, *Радянський чинник...*

⁴⁷ Г. Мотика рішуче відкидає вплив на події Волині 1943 року радянської пропаганди та провокацій, див.: G. Motyka, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016, s. 104–105.

⁴⁸ Див.: *Історична правда з Вахтангом Кініані. Волинська трагедія*, <http://zik.ua/tv/video/93671> [доступ 09.07.2017].

Відповідаючи по суті проблеми на ці заяви польських науковців, підкреслимо, що вже у 1942 р. на теренах північно-східної Волині спостерігається концентрація радянських диверсійно-партизанських сил. Причина їхньої дислокації була пов'язана не лише зі сприятливими умовами стратегічного й природного характеру. Власне тут були «досить густо розкидані... (довоєнні) комуністичні організації». Тож інформатори польського підпілля зафіксували «відтік радянських партизанів у північно-східному напрямку» з південних районів Волині. В результаті цього між річкою Случ і колишнім польсько-радянським кордоном в Сарненських лісах постав т. зв. «партизанський край». Спочатку (літо 1942 р.) тут з'являються парашутисти полковника НКВС Дмитра Медведєва, з часом прибуває ще один «отряд» партизанів капітана Івана Шитова та інші⁴⁹. Таким чином, наприкінці 1942 – на початку 1943 р. в північній частині Волині на основі розгалуженої організаційної мережі «розгорнулася комуністична акція»⁵⁰, а до кінця 1943 р. чисельність «червоних» партизанів й підпільників за різними оцінками становила тут від 10 до 30 тис. осіб⁵¹.

Далі – більше! В лютому 1943 року відносини між Кремлем і польським урядом на еміграції значно погіршилися. Формальним приводом стала публікація в газетах «Радянська Україна» та «Правда» статті Олександра Корнійчука – письменника і публіциста, майбутнього міністра закордонних справ УРСР, який звинуватив польський уряд у Лондоні в імперіалізмі – прагненні завоювати Україну аж до Дніпра. У відповідь 25 лютого 1943 року польська сторона опублікувала декларацію, в якій твердження Корнійчука про нібито польсько-радянський кордон по Дніпру були названі несерйозними. Водночас

⁴⁹ *Hermaszewski cudem ocalał z wołyńskiej rzezi*, <http://kresy.pl/kresopedia/jak-hermaszewski-ocalal-z-wozynskiej-rzezi/> [dostęp 17.08.2017]; А. Мухаровська, *Діяльність радянських партизанських загонів на Волині у роки Другої світової війни*, «Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» 2014. Вип. 11–12, с. 98–99.

⁵⁰ *Sprawa ukraińska*, „Zeszyty historyczne” 1985, nr 71, s. 142. Підтримка населенням волинського Полісся «червоних» партизанів пояснювалося тим, що це було переважно бідне населення, життя якого мало покращитися за радянських часів (1939–1941 рр.), А.Ю. Сухих, *Протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом на Волині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.)*, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Острог 2019, с. 63–64.

⁵¹ Див.: Ю. Сорока, *У роки воєнного лихоліття* // Волинь моя. Журнал Міжнародного громадського об'єднання «Волинське братство». Випуск четвертий, Київ 2004, с. 102, пор.: *Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Волинська область*, Київ 1970, с. 38.

у ній зазначалося, що Польща не відмовиться від кордону, який існував до 1 вересня 1939 року. Тож 1 березня 1943 року агентство ТАСС опублікувало офіційну заяву-відповідь московського уряду на згадану декларацію. У ній польський уряд звинувачувався у проведенні імперської політики на сході Європи, писалося про «історичні права українського і білоруського народів на возз'єднання в межах своїх національних кордонів» і т.д.⁵² Автор «Української справи» особливо підкреслює, що «тільки після комюніке ТАСС почалися масові вбивства поляків»⁵³. Додамо – на тлі «совєтської антипольської пропаганди»⁵⁴.

Цитовані вище оцінки очевидців й учасників подій підтверджують й інші звіти польського підпілля на Волині. В одному з них читаємо, що масові вбивства і пограбування польського майна почалися в березні 1943 р. На думку автора звіту, причиною цього стала втеча української міліції в кількості близько 4 тис. осіб із служби до лісу⁵⁵. Ця втеча значно посилила сили вже існуючої УПА й активізувала антипольські дії. Водночас справа з так званою «українською міліцією» на службі у німців залишається не до кінця з'ясованою як в польській, так і в українській історіографії. Тому варто навести характеристику української міліції на службі у німців зі звіту польського підпілля з липня 1943 р. В ньому читаємо: «Совети виховали українську молодь, яка творила міліцію під час радянської окупації, що потім майже в повному складі становила міліцію під німецькою окупацією, і яка, нарешті, кинула клич до (антипольського) руху та очолила банди, що вбивали поляків»⁵⁶. «В міліції, – читаємо в іншому рапорті, – були зосереджені найгірші елементи, здатні на все, а більш свідоме місцеве населення намагалося уникнути обов'язку бути мобілізованим до міліції. Міліцію ненавиділи за нелюдське ставлення до населення незалежно від національності»⁵⁷. І як підсумок: «Можна припустити з

⁵² „Известия” 1943, № 50 (8043), 2 марта, s. 4; пор.: S. Żurek, *Banderowski stempel na wołyńskiej rzezi*, <http://wolyn.org/index.php/publikacje/880-banderowski-stempel-na-woyskiej-rzezi> [доступ 15.08.2017].

⁵³ *Sprawa ukraińska...*, s. 144.

⁵⁴ ZS BUW, sygn. 2131. Materiały BIP KG AK dotyczące Okręgu Wołyń. Raport z Hreczki do dnia 20.IV.1943 r., k. 10.

⁵⁵ AAN, sygn. 203/XV-42. Armia Krajowa. Komenda Obszaru Lwów. Rzezie wołyńskie, k. 82; ibidem, sygn. 202/III/121. Delegatura Rządu na Kraj. Departament Informacji i Prasy. Sekcja Wschodnia. Sytuacja na Wołyniu (kwiecień 1943 r.), k. 142.

⁵⁶ Там само, sygn. 202/III/121. Delegatura Rządu na Kraj. Departament Informacji i Prasy. Sekcja Wschodnia. O mordach na Polakach, lipiec 1943 r. Wołyń, k. 375.

⁵⁷ Там само, Sytuacja na Wołyniu (kwiecień 1943), k. 142.

високим ступенем ймовірності, що у нещодавніх інцидентах (весна 1943 р. – БГ) значну роль відіграли советські провокації»⁵⁸.

Згідно з польською, німецькою та українською інформацією, совети могли впливати на характер «польської» політики УПА, інфільтрувавши до її лав значну кількість колишніх червоних офіцерів, у чийх руках опинилося командування окремими підрозділами⁵⁹. Як згадувала активна діячка ОУН Марія Савчин «Марічка», енкаведисти залишили на західноукраїнських землях підготовлених агентів, які видавали себе за дезертирів. Це були советські офіцери, які володіли українською мовою. Вони переконали націоналістичне керівництво, що готові боротися за «самостійну Україну». Тож багато з них опинилися на чолі менших чи більших відділів УПА, як такі, що мали військовий досвід та добре зарекомендували себе в боях проти німців⁶⁰. За словами автора звіту польського підпілля, «це не раз давало привід для припущення, що діями українських банд, зрештою, можуть керувати більшовицькі чинники»⁶¹. Схожої думки дотримувалася й німецька сторона. Так, у доповідній записці генерального комісара Волині та Поділля в Рейхскомісаріаті «Україна» від 30 квітня 1943 року зазначалося: «Можна припустити, що деякі з українських націоналістичних банд отримують підтримку з Москви»⁶².

Загалом, в польських архівах є чимало інформації щодо ролі советського чинника у Волинській трагедії. Зацитуємо лише один фрагмент: «Вина за польську кров, пролиту на Волині, лежить насамперед на радянській політиці. Вбивства почалися й були найкривавішими саме в тих районах, де комуністичний вплив був найбільшим ще до війни». І далі: «Винищення польського населення» працює «виключно на користь советів», оскільки готує ґрунт для советської окупації, полегшує цю окупацію, тому що присутність польського населення на Волині «було б причиною для (територіальних)

⁵⁸ AAN, sygn. 203/XV-42. Armia Krajowa. Komenda Obszaru Lwów. Rzezie wołyńskie, k. 82; ibidem, sygn. 202/III/121. Delegatura Rządu na Kraj. Departament Informacji i Prasy. Sekcja Wschodnia. Sytuacja na Wołyniu (kwiecień 1943 r.), k. 142.

⁵⁹ AAN, sygn. 203/XV-42. Polityczne i wojskowe położenie Małopolski Wschodniej w świetle ostatnich wydarzeń, 22.II.1944, k. 47.

⁶⁰ М. Савчин, *Тисяча доріг (Спогади)*, Торонто-Львів 1995, с. 213.

⁶¹ AAN, sygn. 203/XV-42, с. 47. Члени кременецької громади з Варшави, розповідали авторові, що були свідками таємних зустрічей функціонерів НКВС з їхніми агентами в УПА в Кременці взимку 1943 р.

⁶² *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны*. Документы: в 2 т. Т. 1: 1939–1943, Москва 2012, с. 618.

претензій Польської держави»⁶³. Безперечно, ця гіпотеза потребує подальшого наукового дослідження.

* * *

Таким чином, в польській історіографії практично відсутні дослідження, які б проливали світло на неоднозначний характер волинських подій 1942-44 рр. У ній домінує гранд-нарратив, згідно з яким т.зв. «деполонізаційна акція» на зазначених теренах була запланована, організована й реалізована однією політичною силою – Організацією Українських Націоналістів (з 1940 р. – ОУН-Б) і її військовою структурою Українською Повстанською Армією. Натомість документи польської конспірації, зокрема Делегатури уряду на Край і командування Армії Крайової, свідчать про те, що ситуація на цих теренах у роки Другої світової війни була дуже неоднозначною, а інспіраторами процесу «очищення» Волині від її польського населення виступали не лише українські націоналісти різних відламів, але й совети, німці та кримінальні елементи. Тож, на нашу думку, необхідно сконцентрувати зусилля українських й польських істориків не на безплідних «дискусіях» про однозначну «українську провину», а на поглибленому вивченні й переосмисленні вже відомих архівних матеріалів та пошуках нових достовірних джерел, які б дозволили *sine ira et studio* створити реальний образ причин і перебігу кривавих подій в колишньому Волинському воєводстві II Речі Посполитої під гітлерівською окупацією.

Богдан Гудь

ORCID ID: 0000-0002-6811-2696

⁶³ AAN, sygn. 202/III/121, k. 375; ZS BUW, sygn. 2131, фрагмент звіту, бл. 27.VIII.1943, k. 15a.